

anthony
giddens
sociologie

argo

Je životní prostředí sociologickým problémem?	500
Globální změny: pohled do budoucnosti	500
 20. Metody sociologického výzkumu	503
Výzkumný proces	505
Obecná metodologie	509
Metody výzkumu	512
Práce v terénu	512
Výzkum v reálném světě: metody, problémy, úskalí	522
Vliv sociologie	526
Příloha 1: statistické termíny	527
Příloha 2: čtení tabulek	528
 21. Sociologické teorie	531
Teoretické přístupy	532
Teoretická dilemata	538
Teorie	545
Teoretické myšlení v sociologii	548
 Glosář základních pojmů	549
 Glosář důležitých termínů	555
 Literatura	567
 Doporučená literatura pro jednotlivé kapitoly	575
 Rejstřík	579

1. KAPITOLA



Co je sociologie?

Dnes, na konci 20. století, žijeme ve světě, který je v mnohém znepokojivý, ale zároveň před námi otevírá netušené perspektivy. Je to svět procházející nesčetnými změnami, poznamenaný hlubokými konflikty, napětím a sociálními rozdíly právě tak jako ničivým dopadem moderní techniky na životní prostředí. Současně však máme takové možnosti rozhodovat o vlastním osudu a utvářet své životy k lepšímu, jaké si předchozí generace nedokázaly ani představit.

Jak tento svět vznikl? Proč jsou naše životní podmínky tak odlišné od těch, v nichž žili naši předkové? Kam budou směřovat změny budoucí? To jsou otázky, na něž hledá odpověď sociologie – vědní obor, který má proto významné místo v intelektuálním dění moderní doby.

Sociologie se zabývá studiem sociálního života, skupin a společností. Je to nesmírně zajímavý obor, neboť jeho předmětem je naše vlastní chování, člověk jako společenský tvor. Záběr sociologie je neobyčejně široký, od analýzy jednorázových interakcí jednotlivců na ulici až po zkoumání globálních společenských procesů. Uvedu několik příkladů, které mohou naznačit, jaké cíle a povahu má tento vědní obor.

ČÍM SE SOCIOLOGIE ZABÝVÁ? NĚKOLIK PŘÍKLADŮ

Láska a manželství

Byli jste někdy zamilováni? Téměř určitě ano. Pro mnoho z nás je láska a zamilovanost jedním z nejintenzivnějších citů, které kdy prožijeme. Proč se lidé do sebe zamilují? Odpověď se zdá být nasnadě. Láska je vyjádřením vzájemného fyzického a osobního vztahu, který mezi dvěma jednotlivci vzniká. V naší době se někdy stavíme trochu skepticky k představě, že láska „trvá celý život“, ale zamilovanost považujeme za něco obecně lidského. Zdá se nám přirozené, že dva lidé, kteří se do sebe zamilují, hledají ve svém vztahu osobní a sexuální uspokojení – a často vstupují do manželství.

Tento pohled, který nám připadá tak samozřejmý, je však ve skutečnosti spíše neobvyklý. U většiny lidí na světě se prožitek zamilovanosti neobjevuje, a pokud ano, jen zřídka se pojí s manželstvím. Idea romantické lásky se stala v západním světě běžnou v době historicky nedávné, zatímco ve většině jiných kultur nikdy ani neexistovala.

Láska, sexualita a manželství začaly být považovány za něco, co spolu úzce sou-

visí, až v moderní době. Ve středověké Evropě byly sňatky z lásky naprostou výjimkou. Existovalo dokonce přísloví, které tvrdilo, že být zamilován do vlastní ženy je stejně hříšné jako cizoložství. Ve středověku, ale i v raném novověku vstupovali lidé do manželství hlavně proto, aby si zajistili nástupce, jimž by předali svůj titul či majetek, anebo pomocníky při práci na poli. Když byl sňatek uzavřen, mohlo se stát, že mezi manželi vzniklo citové pouto; k tomu však docházelo spíše po svatbě než před ní. Existovaly i sexuální vztahy mimo manželství, ale málokdy k nim patřily pocity, jaké obvykle spojujeme s láskou. Láska byla považována přinejlepším za nevyhnutelnou slabost a přinejhorším za chorobu.

Romantická láska se poprvé objevila v dvorských kruzích jako průvodní jev mimomanželských milostných dobrodružství, do nichž se příslušníci aristokracie pouštěli. Až do doby před asi dvěma sty lety byla omezena výlučně na tyto vrstvy a přísně oddělena od manželství. Vztahy mezi manželi z aristokratických kruhů byly často chladné a formální – přinejmenším ve srovnání s tím, co od manželství očekáváme dnes. Bohatí lidé žili ve velkých domech a každý z obou manželů měl svou ložnici i vlastní služebnictvo; v soukromí se stýkali jen zřídka. Soulad v sexuálním vztahu byl věcí náhody a z hlediska manželství nebyl považován za důležitý. Ani mezi bohatými, ani mezi chudými nerozhodoval o svém sňatku jedinec sám, ale jeho rodina a příbuzní. V mnoha tradičních společnostech to platí dosud.

Naše současné postoje jsou téměř úplně opačné. Historik John Boswell plným právem hovoří o tom, že „moderní průmyslová společnost je doslova posedlá romantickou láskou... Málokterá tradiční kultura by souhlasila s názorem, o němž jsme na Západě tak nezvratně přesvědčeni, totiž že pro muže je smyslem života láska k ženě, a naopak. Většina lidí jindy a jinde něco takového považovala z hlediska hodnoty člověka za téměř nicotné!“

Ani romantickou lásku, ani její spojení s manželstvím tedy nelze chápat jako „přirozenou“ součást lidského života, ale jako něco, co je výsledkem mnoha společenských a historických vlivů. Právě tyto vlivy, které se ostatně projevují i ve zdánlivě ryze osobních prožitcích, jsou předmětem zájmu sociologie.

Většina z nás ovšem vidí svět prizmatem důvěrně známých rysů, jichž nabývá náš vlastní život. Sociologie nám ukazuje, že důvody našeho vlastního jednání musíme posuzovat z mnohem širší perspektivy.

Zdraví a nemoc

Zdraví a nemoc obvykle považujeme za něco, co souvisí pouze s fyzickým stavem těla. Něco nás bolí nebo máme horečku. Jak by něco takového mohlo souviset se širšími vlivy společenského charakteru? Ve skutečnosti však mají společenské faktory výrazný vliv nejen na výskyt nemocí, ale i na to, jak na ně reagujeme. Mnohé kultury nesdílejí ani samotné pojetí „nemoci“ jako tělesné poruchy. Nemoc i smrt jsou v některých jiných kulturách považovány za výsledek působení duchovních sil, nikoli fyzických příčin, jež by se daly léčit. I v naší společnosti existují sekty

jako *Křesťanská věda* (Christian Science), které odmítají většinu obvyklých představ o nemoci. Člověk je podle nich ve skutečnosti spirituální bytostí, dokonalým obrazem Božím, a nemoc důsledkem nepochopení reality, „omylem“.

Společenské poměry mají také výrazný vliv na to, s jakou délkou života můžeme počítat a jak pravděpodobné je, že dostaneme nějakou těžkou chorobu, například ischemickou chorobu srdeční, rakovinu nebo zánět plic. Kromě toho existují přesně vymezená společenská pravidla, jak se při nemoci chovat. Kdo je nemocen, ten bývá osvobozen od mnoha nebo všech běžných povinností, je-li ovšem nemoc uznána za dostatečně vážnou, aby nebyl za vznesení takových nároků kritizován nebo napomenut. Pokud někdo trpí jen relativně mírným neduhem nebo jeho nemoc nebyla přesně diagnostikována, může být považován za lenocha, který nemá ve skutečnosti právo vyhybat se běžným povinnostem.

Zločin a trest

Následující úryvek je hrůzným popisem posledních hodin muže, jenž byl v roce 1757 odsouzen k smrti pro údajnou účast na spiknutí proti francouzskému králi. Nešťastník byl odsouzen k tomu, aby mu byly z hrudníku, paží a nohou vyrvány

kusy masa a rány zality směsí vroucího oleje, vosku a síry. Pak mělo být jeho tělo rozčtvrceno čtyřmi koňmi a všechny kusy spáleny. Důstojník, jenž stál na stráž, popsal celou scénu takto:

„Kat ponořil naběračku do kotle s vroucí směsí, kterou pak vydatně zalil všechny rány. Pak k odsouzencovu tělu připevnili lana a k nim zapřáhli koně, každého k jedné končetině... Koně zatáhli ze všech sil, do čtyř stran, jak jim zaveleli katovi pacholci. Po čtvrt hodině se tentýž postup opakoval a nakonec, po několika pokusech, bylo nutno koně nasměrovat jinak: ti, kteří táhli za stehna, se obrátili k pažím, čímž je vykloubili. To se opakovalo několikrát, ale opět to nevedlo k úspěchu.“

Po dvou nebo třech pokusech vytáhli kat Sanson a jeho pomocník z kapes nože a stehna nařízli, místo aby se pokoušeli dolní končetiny vykloubit; čtyři koně mocně zatáhli a odtrhli obě stehna, nejdříve pravé a potom levé. Totéž se pak provedlo s pažemi a rameny; maso se muselo naříznout téměř až na kost. Koně napjali všechny síly a odtrhli nejdříve pravou paži a pak levou.“ (Foucault, 1979, str. 4–5)

Oběť byla naživu až do samotného odtržení končetin od trupu.

Před moderní dobou nebyly tresty tohoto typu vzácností. John Lofland o tradičních formách poprav napsal:

„V minulosti byly popravy inscenovány tak, aby odsouzený umřel co nejdéle a při plném vědomí. Drcení hrudníku stále se zvětšující tíhou, lámání v kole, křižování, škrcení, upalování, odřezávání kusů masa, bodání do těch částí těla, kde nejsou životně důležité orgány, trhání, čtvrcení a další techniky vesměs nevedly rychle k smrti. Dokonce i věšení bylo v minulosti obvykle jednou z pomalých technik. Když pod odsouzencovým nohama jen popojel vůz nebo se otevřelo propadlo, dusil se pomalu a řadu minut se zmítal, než podlehl... Kat se někdy postavil pod šibenici a zatáhl za odsouzencovy nohy, aby jeho smrtelný zápas zkrátil.“

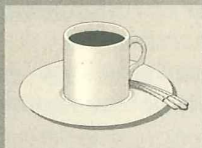
Popravy se často konaly před početným obecnstvem a tento zvyk v mnoha zemích přetrvával dlouho do osmnáctého století. Ti, kdo měli zemřít, byli vezeni ulicemi na otevřeném voze, aby mohl být konec jejich života předveden široké veřejnosti. Podle postoje, jaký dav k oběti zaujal, se ozývalo povzbuzování nebo výsměch. Kati bývali slavnými osobnostmi.

Dnes nám takové způsoby trestání připadají naprosto odpudivé. Málokdo z nás si dovede představit, že by pro vlastní potěšení sledoval, jak někoho mučí nebo zabíjí, ani kdyby šlo o trest za těžký zločin. Náš trestní řád je založen na odnímání svobody, ne na působení fyzické bolesti, a od trestu smrti bylo ve většině západních zemí již zcela upuštěno. Proč došlo k této změně? Proč byly původní násilné tresty nahrazeny novými, totiž odnětím svobody?

Jsmo v pokušení odpovědět, že v minulosti byli lidé prostě surovější a dnes jsme humánnější. Pro sociologa je však takové vysvětlení nepřesvědčivé. Použití veřejného násilí jako trestu mělo v Evropě své pevné místo po staletí. Lidé nezměnili svůj názor jako mávnutím kouzelného proutku; uplatnily se zde širší společenské vlivy, spojené se zásadními změnami, které v té době probíhaly. Evropské společnosti tehdy procházely procesem industrializace a urbanizace. Starý venkovský řád

Sociologie kávy

1. Symbolická hodnota Pro mnoho obyvatel Západu představuje ranní šálek kávy osobní rituál, po kterém následují v průběhu dne rituály sociální – šálek kávy s ostatními, například se spolupracovníky.



2. Káva jako droga Mnozí lidé pijí kávu „pro povzbuzení“. V některých kulturách je zakázána.

3. Sociální a ekonomické vazby Pěstování, balení, distribuce a prodej kávy je globální ekonomickou aktivitou, do níž se zapojuje řada kultur, sociální skupiny a organizace v těchto kulturách a tisíce jednotlivců. Většina kávy konzumované v Evropě a Spojených státech pochází z Jižní Ameriky.

4. Vývoj těchto socioekonomických vazeb Zmíněné vazby nejsou něčím samozřejmým. Vznikly postupným vývojem – a tak jak vznikly, mohou v budoucnu také zaniknout.



byl nahrazován novým, v němž stále více lidí pracovalo v továrnách nebo manu-fakturách a přesouvalo se do rychle rostoucích měst. Tyto městské populace už nebylo možno ovládat starými metodami trestání, jež spoléhaly na sílu odstrašující-cího příkladu a daly se uplatnit jen v celkem uzavřených, nevelkých komunitách.

Vznik vězení je součástí širšího trendu: rozvoje organizací dozírajících na jedince, které je nutno „umravňovat“. Původně k nim patřili nejen zločinci, ale také tuláci, nemocní, nezaměstnaní, slabomyslní a šílenci. Nějakou dobu trvalo, než se vězení oddělila od blázinců, chudobinců a nemocnic. Jejich smyslem se posléze stalo zločince „napravit“, učinit z nich řádné občany. Namísto toho, aby se ostatním veřejně předváděly strašlivé důsledky nesprávného jednání, se cílem trestu stala výchova k poslušnosti. To, co dnes považujeme za humánnější přístup k trestání, představuje spíše následek než příčinu těchto změn. Změny v trestání zločinců byly součástí procesů, jež smetly tradiční společenské řády, uznávané po celá staletí. Právě tyto procesy daly vzniknout společností, v nichž dnes žijeme.

JAK DOSPĚT K SOCIOLOGICKÉMU PŘÍSTUPU

Naučit se sociologicky myslet znamená rozvíjet vlastní představivost. Jako sociologové si například musíme umět představit, jakou zkušenost znamená sex a manželství pro ty, jimž se ideály romantické lásky zdají vzdálené nebo dokonce absurdní (což donedávna platilo o většině lidstva). Studium tohoto oboru *nemůže* být pouhým rutinním procesem získávání vědomostí. Sociolog je člověk, který je schopen se oprostit od bezprostředního vlivu své osobní situace. Podmínkou jeho práce je to, co C. Wright Mills v jednom slavném výroku nazval **sociologickou imaginací** (Mills, 1970).

Tato imaginace vyžaduje především schopnost „odmyslet se“ od obvyklé rutiny našeho běžného života, abychom se na ni dokázali podívat novým způsobem. Jde-me si třeba vypít šálek kávy – může sociologický pohled na tak banální činnosti objevit něco zajímavého? Odpověď zní: ano, a hodně.

Nejdříve se můžeme zamyslet nad tím, že káva není jenom nápoj, který doplňuje zásobu tekutin v těle jedince. Jako součást našich každodenních rituálů má pití kávy *symbolickou hodnotu*. Často je rituál spojený s pitím kávy mnohem důležitější než samotná konzumace nápoje. Když se například dva lidé domluví, že spolu půjdou na kávu, jde jim spíše o to, aby se sešli a promluví si, než o to, co budou pít. Pití a jídlo jsou vždy a všude příležitostí k sociální interakci a provádění různých rituálů, které představují jeden z bohatých zdrojů materiálu pro sociologický výzkum.

Za druhé, káva obsahuje *drogu* – kofein, který má stimulující účinek na mozek. Kofeinisté přitom v západní kultuře obvykle nejsou označováni za „narkomany“. Zeptáme-li se, proč tomu tak je, máme před sebou další zajímavou sociologickou otázku. Podobně jako alkohol je káva společensky přijatelnou drogou, zatímco na-

příklad marihuana není. Existují však kultury, které tolerují konzumaci marihuany, zatímco kávu ani alkohol neschvalují. (S tímto tématem se podrobněji seznámíme v kapitole nazvané Konformita a deviace.)

Za třetí, jedinec usrkávající ze šálku kávy je součástí nesmírně spletné soustavy *společenských a ekonomických vztahů*, které působí doslova po celém světě. K výrobě, transportu a distribuci kávy je nutný celý řetěz transakcí mezi mnoha lidmi, vzdálenými tisíce kilometrů od jejího spotřebitele. Mezi významné úkoly sociologie patří i to, aby se takovými globálními transakcemi zabývala, protože celosvětová komunikace a výměna zboží dnes ovlivňuje mnohé aspekty našeho života.

Předpokladem toho, abychom si dnes mohli dát kávu, je konečně i celý proces *dosavadního společenského a ekonomického vývoje*. Stejně jako mnohé jiné běžné složky dnešní západní stravy, například čaj, banány, brambory a rafinovaný cukr, se káva začala hromadně konzumovat až po roce 1800; není „přirozenou“ či samozřejmou součástí našeho jídelníčku. Káva sice pochází ze Středního východu, ale její masové rozšíření sahá teprve do doby západní koloniální expanze asi před půl-druhým stoletím. Prakticky všechna káva, kterou dnes v západních zemích pijeme, pochází z oblastí kolonizovaných Evropany (Jižní Amerika, Afrika).

Rozvíjet sociologickou imaginaci znamená čerpat nejen ze sociologických, ale i z historických a antropologických materiálů. **Antropologie** je věda, která se zabývá studiem tradičních kultur. *Antropologický* rozměr sociologické představivosti má zásadní význam, protože nám ukazuje celý kaleidoskop nejrůznějších forem společenského života. Když tyto formy srovnáváme s našimi, začínáme přesněji chápat, co je podstatným rysem našich specifických forem chování. Neméně významný je i *historický* rozměr sociologické představivosti: abychom pochopili, co je podstatné pro náš současný svět, musíme mít možnost srovnání s minulostí. Ta totiž působí jako zrcadlo, v němž musí sociolog pozorovat současnost. Každý z těchto úkolů předpokládá, že se „odmyslíme“ od svých vlastních zvyků, abychom mohli hlouběji proniknout do jejich smyslu.

Konečně existuje ještě jeden aspekt sociologické představivosti, na který Mills kladl největší důraz. Ten se týká *našich budoucích možností*. Sociologie nám umožňuje nejen analyzovat existující vzorce společenského života, ale také předvídat některé „možné scénáře budoucnosti“, které se před námi otevírají. Imaginativní přístup k sociologické práci nám může ukázat nejen to, co *se děje*, ale i to, co *by se mohlo stát*, kdybychom o to usilovali. Pokud nebudou založeny na informovaném sociologickém hodnocení současných trendů, budou naše pokusy ovlivnit budoucí vývoj málo efektivní – nebo se vůbec nezdaří.

Zamýšlené a nezamýšlené důsledky lidského jednání

Sociální život prochází nepřetržitým procesem tvorby a obnovy, založeném na smyslu, který lidé svému jednání připisují. Naše konání však může mít i jiné důsledky, než si přejeme. Sociologové zásadně rozlišují mezi záměrem jednání – tím, co máme v úmyslu – a **nezamýšlenými důsledky**, které toto jednání přináší.

Tento pohled nám v sociologii umožňuje chápat řadu věcí. Například školy jsou zakládány proto, aby se děti naučily číst a psát a získaly nové znalosti. Existence škol však má také důsledky, kterou nejsou tak všeobecně známé. Zaručují například, že děti až do určitého věku nevstupují na trh pracovních příležitostí. Mají rovněž sklon umocňovat sociální nerovnost, neboť směřují žáky k různým zaměstnáním na základě studijních výsledků.

Někdy může mít jednání prováděné s určitým záměrem za následek i to, že se dosažení tohoto záměru *znemožní*. Před několika lety byla v New Yorku schválena vyhláška, která nařizovala majitelům chátrajících budov v chudinských čtvrtích, aby je pozvedli na určitý minimální standard. Záměrem bylo zajistit nejhudší vrstvě obyvatel přijatelnou úroveň bydlení. Výsledek však byl právě opačný. Majitelé zchátralých domů je buď zcela ponechali jejich osudu, anebo je začali využívat k jiným účelům, takže se nedostatek přijatelného ubytování ještě prohloubil (Sieber, 1981).

Podobného výsledku může dosáhnout i přísná a autoritářská výchova dětí: místo naprosté poslušnosti vede často ke vzpouře a úplnému rozchodu s předepsanými způsoby chování.

Pro příklad se můžeme vrátit také k „převýchovným“ institucím, vězením a léčebnám. V posledních desetiletích došlo v některých západních zemích k částečnému obratu v procesu vyčleňování problematických jedinců ze společnosti. Objevila se snaha přenést péči o provinilce a duševně nemocné na jejich domovské obce. Někteří vězni a pacienti psychiatrických léčeben byli vypuštěni „na svobodu“. Výsledky však do jisté míry zklamaly naděje liberálních reformátorů, kteří tento nový přístup podporovali. Mnozí bývalí psychiatrickí pacienti se ocitli v zoufalé bídě, neboť se nedokázali vyrovnat s novým okolím, do něhož byli vyvrženi. Pro tyto lidi to mělo katastrofální důsledky.

Jak kontinuita, tak změna ve společenském životě musí být chápány jako „směs“ zamýšlených a nezamýšlených důsledků lidského jednání. Úkolem sociologie je zkoumat existující rovnováhu mezi **sociální reprodukcí** a **sociální transformací**. První pojem označuje to, jak společnost udržuje svou kontinuitu; druhý zase to, jak se mění. K sociální reprodukci dochází proto, že existuje kontinuita v tom, co lidé den po dni a rok po roce dělají, právě tak jako ve společenských zvycích, které dodržují. Změny nastávají částečně proto, že si je lidé přejí, a částečně v důsledku něčeho, co nikdo nepředvídá ani nezamýšlí.

POČÁTKY SOCIOLOGIE

Lidé se odedávna zajímali o to, co určuje jejich chování; po tisíciletí se však naše pokusy porozumět sami sobě předávaly z generace na generaci ve formě tradice, která měla často náboženský charakter. Objektivní a systematické studium lidského chování a společnosti se začalo rozvíjet poměrně nedávno, až na počátku 19. století. Sociologie vznikla v kontextu převratných sociálních změn té doby, především francouzské revoluce roku 1789 a evropské průmyslové revoluce. Rozklad tradičního způsobu života, způsobený těmito proměnami, motivoval tehdejší myslitele k novému úsilí o poznání přírody i lidské společnosti.

Zásadním krokem bylo, že věda nahradila náboženství jako klíč k chápání světa. Otázky, na které se pokoušeli odpovědět myslitelé 19. století – jaká je lidská přirozenost? proč je společnost utvořena právě takto? jak a proč se společnosti mění? – jsou stejné, jaké si kladou sociologové dnes. Náš moderní svět je zásadně odlišný od světa minulého a sociologie nám chce pomoci mu porozumět a odhadnout, co nás v budoucnu čeká.

Auguste Comte

Žádný jedinec samozřejmě nemůže vytvořit celý vědní obor. Podobně je tomu i u sociologie, jejíž počátky ovlivnila celá řada autorů. Zvláštní postavení mezi nimi se však obvykle přiznává francouzskému mysliteli Augustu Comtovi (1798–1857),



Auguste Comte

který také pojem „sociologie“ vynalezl. Comte zprvu přijímal termín „sociální fyzika“, který používali jeho tehdejší odpůrci na poli filosofie a vědy. Aby však své názory odlišil od jejich, zavedl posléze pro obor, který chtěl založit, nový název sociologie.

Comte byl přesvědčen, že tento nový obor dokáže postavit zkoumání společnosti na vědecký základ. Považoval sociologii za vědu, která je sice nejmladší – vznikla až po fyzice, chemii a biologii – ale bude také nejvýznamnější a nejkompaktnější. Podle jeho představ měla být tato věda velkým přínosem pro lidstvo, neboť umožňuje vědecky chápat, předvídat a ovlivňovat lidské jednání. V pozdějších letech své vědecké dráhy načrtl Comte řadu ambiciózních plánů na přestavbu lidské společnosti, zvláště pak francouzské, které vycházely z jeho sociologických názorů.

Émile Durkheim

Daleko trvalejší vliv na moderní sociologii mělo dílo dalšího francouzského myslitele, Émila Durkheima (1858–1917). Durkheim sice vycházel z některých Comtových názorů, ale současně považoval myšlenky svého předchůdce za příliš spekulativní a vágní. Domníval se, že se Comtovi nepodařilo úspěšně uskutečnit jeho vlastní záměr, totiž postavit sociologii na vědecký základ.

Aby se sociologie stala vědou, musí podle Durkheima zkoumat *sociální fakta* – aspekty sociálního života, které mají rozhodující vliv na jednání jedinců, například



Émile Durkheim

ekonomické podmínky a vliv náboženství. Durkheim byl přesvědčen, že společenský život je nutno zkoumat se stejnou objektivitou, jakou se vyznačují přírodní vědy. Jeho známou první zásadou sociologie bylo „zkoumat sociální fakta jako věci“. Chtěl tím říci, že je možné společnost analyzovat se stejnou důsledností jako přírodní jevy či předměty.

Podobně jako ostatní významní zakladatelé sociologie se i Durkheim zabýval především změnami, jimiž společnost procházela za jeho života. Za hlavní pouto, které udržuje společnost v chodu jako celek, považoval sdílené hodnoty a zvyky. Jeho analýza sociální změny vycházela z rozvoje *dělbý práce*. Durkheim zastával názor, že dělba práce postupně nahrazuje náboženství jako základ sociální soudržnosti. Jak se proces dělby práce šíří, prohlubuje se vzájemná závislost lidí, protože každý potřebuje zboží nebo služby, které zajišťují osoby vykonávající jiná zaměstnání.

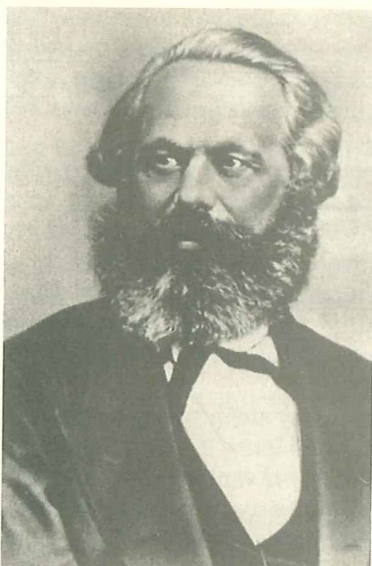
Podle Durkheima jsou procesy změn v moderním světě tak bouřlivé a rychlé, že vyvolávají značné sociální problémy. Tyto problémy spojoval s *anomií* – pocity nezařazenosti a bezradnosti, které vznikají jako následek moderního společenského života. Tradiční mravní hodnoty a měřítko, která vycházela především z náboženství, se v důsledku moderního společenského vývoje do značné míry hroutí. Výsledkem je to, že mnozí jedinci v moderní společnosti mají pocit, jako by jejich každodenní život postrádal smysl.

Jedna z Durkheimových nejslavnějších studií, publikovaná v roce 1897, se zabývala analýzou sebevraždy. Zdálo by se, že jde o čin ryze osobního charakteru, vycházející z hlubokého zoufalství jedince. Durkheim však ukázal, že sebevražedné jednání podléhá značným společenským vlivům, mezi něž patří i anomie. Statistiky sebevražd v různých zemích vykazují z roku na rok určité pravidelnosti, u nichž je nutno hledat sociologické vysvětlení. Přestože vůči této Durkheimově studii lze uvést řadu námitek, zůstává klasickým dílem, jehož význam pro sociologii je stále aktuální.

Karel Marx

Názory Karla Marxe (1818–1883) se výrazně liší od Comtových a Durkheimových. Podobně jako oni se však i Marx pokoušel vysvětlit změny ve společnosti, k nimž došlo v době průmyslové revoluce. Jako mladý muž se pro svou politickou činnost dostal do konfliktu s německými úřady a po krátkém pobytu ve Francii se natrvalo usadil v Londýně. Jeho dílo zasahuje do řady oborů a i jeho nejpřísnější kritici uznávají, že ve vývoji sociologie sehrálo významnou úlohu. Přestože se velká část jeho pojednání týká otázek ekonomických, obsahují řadu podnětných sociologických postřehů, neboť se vždy snažil ekonomické problémy spojovat s působením společenských institucí.

Marx vycházel z pojetí historie, které nazýval *materialistickým*. Na rozdíl od Durkheima nepovažoval za hlavní zdroje společenské změny myšlenky nebo hod-



Karel Marx

noty, k nimž se lidé hlásí, ale především ekonomické podmínky. Hnací silou historického vývoje byly podle Marxe konflikty mezi třídami; celou historii lidstva vnímal jako dějiny třídního boje.

Přestože Marx psal o různých historických obdobích, soustředil se především na změnu v moderní době. Nejvýznamnější změny byly podle jeho názoru spojeny s rozvojem kapitalismu, který se výrazně liší od všech předchozích ekonomických systémů, neboť vyrábí zboží a poskytuje služby pro široký okruh spotřebitelů. Kapitalismus je třídní společnost, v níž menšina ovládá výrobní prostředky a většína je nucena jim prodávat svou pracovní sílu, což vede k častým třídním konfliktům.

Podle Marxe měl být kapitalismus nahrazen společností, v níž třídy přestanou existovat. Neměl tím na mysli, že zanikne veškerá nerovnost mezi lidmi, ale že společenské vlastnictví výrobních prostředků povede k nastolení větší rovnosti. Tyto názory měly dalekosáhlý vliv na vývoj světa ve 20. století. Až do nedávného pádu sovětského komunismu žila více než třetina obyvatel světa ve společnostech, jejichž vlády se hlásily k Marxovým myšlenkám. Kromě toho mělo Marxovo pojetí tříd a třídních rozdílů velký vliv i na západní sociologii.

Max Weber

Podobně jako Marxe nelze ani Maxe Webera (1864–1920) označit jen za sociologa, protože jeho zájmy přesahovaly hranice kteréhokoli oboru. Weber, který prožil většinu své vědecké dráhy v rodném Německu, měl pozoruhodně všestranné vzdělání. Jeho studie zasahují kromě sociologie i do oblasti ekonomie, práva, filosofie a historie.

Velká část Weberova díla se rovněž zabývá vývojem moderního kapitalismu. I jemu, stejně jako ostatním myslitelům jeho doby, šlo především o porozumění sociální změně. Byl sice ovlivněn Marxem, ale k mnoha jeho názorům se stavěl velmi kriticky. Odmítal materialistické pojetí historie a třídním konfliktům přikládal menší význam než Marx. Ve Weberově pojetí mají sice ekonomické faktory svou váhu, ale myšlenky a hodnoty jsou v procesu sociální změny neméně významné.

Některé z nevlivnějších Weberových studií se týkaly specifík západní společnosti ve srovnání s jinými velkými civilizacemi. Podrobně se zabýval náboženstvím Číny, Indie a Blízkého Východu, čímž významně přispěl k rozvoji sociologie náboženství. Jejich srovnání se Západem mu umožnilo dojít k závěru, že některé vlast-



Max Weber

nosti křesťanského (a zejména protestantského) světového názoru měly zásadní vliv na rozvoj kapitalismu. Příčiny tohoto vývoje tedy nebyly pouze ekonomické, jak předpokládal Marx. Podle Webera mají kulturní představy a hodnoty vliv na utváření společnosti právě tak jako na jednání jednotlivců.

Weberův výklad povahy moderní společnosti a příčin šíření západního způsobu života po celém světě se rovněž významně liší od Marxova. Podle Webera je kapi-

talismus jako specifická forma organizace ekonomické činnosti pouze jedním z mnoha faktorů ovlivňujících společenskou změnu. I za kapitalismem samotným se skrývá něco zásadnějšího, totiž rozvoj vědy a byrokracie. Věda vede ke vzniku moderní techniky a bude mít vliv na charakter každé budoucí společnosti. Vznik byrokratických institucí představuje jediný efektivní způsob, jak organizovat a řídit velký počet lidí; stává se proto nevyhnutelným důsledkem růstu politických a ekonomických celků. Rozvoj vědy, moderní techniky a byrokracie označil Weber souhrnně termínem *racionalizace*, čímž rozuměl snahu o co nejefektivnější organizaci sociálního a ekonomického života, založenou na technických znalostech.

POZDĚJŠÍ MYSLITELÉ

Michel Foucault a Jürgen Habermas

K nejvlivnějším představitelům sociologického myšlení pozdější doby patří Francouz Michel Foucault (1926–1984) a Němec Jürgen Habermas (nar. 1929). Ani oni, podobně jako výše zmínění klasikové, nejsou „čistými“ sociology; jejich dílo má značný přesah i do oblasti filosofie a historie.

Foucault je všeobecně považován za jednoho z nejpronikavějších myslitelů 20. století. Jeho dílo pojednává o řadě témat, jichž se dotkl už Weber ve svých studiích o byrokracii: vývoje moderního vězení, nemocnice, školy a dalších významných organizací. Značný vliv – zejména na feministické autorky – mělo i jeho pozdější zkoumání úlohy sexuality a jedince v dějinách. Podle Foucaulta není „sexualita“ (podobně jako romantická láska, o které jsme již hovořili) něčím samozřejmým, ale výsledkem sociálních procesů. V moderní společnosti se stává něčím, co jedinec „má“, jeho vlastností či vlastnictvím.

Klíčový význam má v sociologii studium moci – toho, jak jedinci a skupiny prosazují své cíle proti jiným. Dva z klasiků, Marx a Weber, přisuzovali otázce moci zvláštní význam. Foucault je následoval: například sexualita byla v jeho pojetí vždy úzce spjata s otázkou moci. Kromě toho zpochybnil Foucault i představu, že více vědomostí znamená vždy větší svobodu. Považoval znalosti spíše za mocenský prostředek, který umožňuje lidi zařadit do systému a kontrolovat.

Habermase lze považovat za nejvýznamnějšího žijícího autora v oblasti sociologického myšlení. Byl ovlivněn především Marxem a Weberem, ale těží i z jiných myšlenkových tradic. Habermas soudí, že nepřetržitý proces změn v kapitalistické společnosti narušuje mravní řád, ze kterého sám vychází. Žijeme ve světě, v němž má ekonomický růst přednost před vším ostatním – ale náplň obyčejného lidského života ztrácí v této situaci jakýkoli hlubší smysl. Habermas se tak vrací k Durkheimovu pojetí anomie, kterou však chápe novým a originálním způsobem.

JE SOCIOLOGIE VĚDA?

Durkheim, Marx a další zakladatelé sociologie ji považovali za vědu. Lze však společenský život člověka skutečně zkoumat „vědeckým“ způsobem? Abychom tuto otázku zodpověděli, musíme si nejdříve ujasnit, čím se vyznačuje věda jako specifická forma intelektuální činnosti. Co je to **věda**?

Věda je užití *systematických metod empirického zkoumání, teoretické analýzy dat a logického vyhodnocování argumentů* za účelem vytvoření souhrnu znalostí v určité oblasti. Informace a názory, k nimž se dospělo prostřednictvím vědeckého bádání a diskuse, *nejsou nikdy zcela definitivní* – mohou být revidovány nebo dokonce zcela zavrženy ve světle nových důkazů a argumentů.

Když si klademe otázku, zda je sociologie věda, myslíme tím dvě věci: „Může tato disciplína používat týchž metod jako přírodní vědy?“ a „Má sociologie naději dospět k témuž přesnému, jasně formulovanému poznání, k jakému dospěli přírodovědci?“ Tyto otázky byly vždy do jisté míry kontroverzní, ale po dlouhou dobu na ně většina sociologů odpovídala kladně. Zastávali názor, že se sociologie může a má podobat přírodním vědám jak co do metod, tak co do formulace závěrů. Tento přístup bývá někdy označován termínem **pozitivismus**.

Posléze se ukázalo, že tento postoj je naivní. Podobně jako ostatní společenské vědy je i sociologie vědeckou disciplínou v tom smyslu, že používá systematické metody zkoumání, analýzu dat a hodnocení teorií z hlediska důkazů a logických argumentů. Studium lidí se však od studia přírodních jevů zásadně liší; ani logický rámec sociologie, ani výsledky jejího bádání nelze dostatečně pochopit, pokud je prostě naroubujeme na schémata přírodních věd. Jestliže zkoumáme společenský život, zabýváme se činnostmi, jež mají pro ty, kdo se jich účastní, nějaký **smysl**. Lidé si uvědomují, co dělají, a za každou jejich činností se skrývá určitý záměr. Chceme-li například popsat smrt jako „sebevraždu“, musíme něco vědět o úmyslech dotyčné osoby těsně před tím, než zemřela. O sebevraždě můžeme hovořit jen tehdy, pokud jedinec sebezničení opravdu zamýšlí. Jestliže někdo náhodně vběhne pod auto a přijde o život, nemůžeme to označit za sebevraždu, protože to nebylo jeho úmyslem.

Skutečnost, že lidi nemůžeme studovat týmž způsobem jako přírodu, znamená pro sociologii v jistém smyslu výhodu. Kdo pracuje v sociologickém výzkumu, může klást otázky přímo těm, které zkoumá. Na druhé straně však tato skutečnost přináší i obtíže, s nimiž se přírodovědci obvykle nesetkávají. Lidé, kteří si uvědomují, že je jejich činnost pozorována, mívají často sklon chovat se jinak než obvykle. Například když někdo vyplňuje dotazník, může se vědomě či podvědomě stavět do jiného světa, než by odpovídalo jeho obvyklým postojům. Může se dokonce stát, že se bude snažit „pomáhat“ autorům výzkumu tím, že jim bude poskytovat odpovědi, o nichž si myslí, že by je rádi slyšeli.

Objektivita

Sociologové se snaží být ve svém výzkumu i teoretickém uvažování nezaujatí a otevření. Dobrý sociolog se bude snažit zbavit všech předsudků, jež by mu bránily objektivně posuzovat myšlenky a fakta. Nikdo však není ve všech názorech úplně nezaujatý, a pokud jde o sporné otázky, je stupeň dosažitelné objektivity zákonitě omezený. **Objektivita** však nezávisí jenom – nebo alespoň v první řadě – na názorech jednotlivých vědců, ale také na metodách pozorování a argumentace. Zásadní význam tu má *veřejný charakter* diskuse. Protože se výsledky výzkumu publikují v člancích, monografiích či knihách, jsou dostupné ostatním a ti si mohou jejich závěry ověřit. Tvrzení, k nimž někdo dospěl na základě zkoumání skutečnosti, mohou být jinými autory kriticky zhodnocena.

Objektivita v sociologii je tedy do značné míry založena na vzájemné *kritice* mezi členy sociologické obce. Mnohé předměty, jimiž se sociologie zabývá, jsou kontroverzní, neboť se přímo dotýkají sporů a zápasů probíhajících ve společnosti samé. Pomocí veřejné debaty, zkoumání fakt a logické formulace argumentů však lze takové otázky plodně a účinně analyzovat (Habermas, 1979).

K ČEMU NÁM MŮŽE BÝT SOCIOLOGIE UŽITEČNÁ?

Jak zdůrazňuje Mills ve své úvaze o sociologické imaginaci, může být sociologie v praxi všestranně užitečná.

Poznání kulturních rozdílů

Sociologie nám umožňuje vidět sociální svět z mnoha perspektiv a přispívá tím k odstraňování předsudků mezi různými skupinami ve společnosti. Jestliže skutečně porozumíme tomu, jak druzí lidé žijí, umožní nám to lépe pochopit i jejich problémy a pomáhat při jejich praktickém řešení. Opatření, která nevycházejí ze znalosti života těch, jichž se týkají, mají totiž jen malou šanci na úspěch.

Hodnocení úspěšnosti praktických přístupů

Sociologický výzkum má praktický význam také *pro hodnocení výsledků konkrétních opatření*. Program praktických reforem prostě nemusí dosáhnout svého cíle, anebo může vést k řadě nezamýšlených a nepříjemných důsledků. Po druhé světové válce byla například v mnoha městech řady zemí vybudována rozsáhlá sídliště. Jejich smyslem bylo poskytnout kvalitní bydlení se snadno dostupnými nákupními středisky a jinými službami skupinám s nízkými příjmy, dosud obývajícím

chudinské čtvrti. Výzkum však ukázal, že mnozí z těch, kdo se do těchto sídlišť přestěhovali, se tam cítili osamělí a nešťastní. Mnohaposchodové domy a nákupní střediska brzy přestaly být udržovány a docházelo tam k přepadením a jiným násilným činům.

Sebepoznání

Třetím a v jistém smyslu nejvýznamnějším ze všech účinků sociologie je to, že nás může dovést k lepšímu **sebepoznání**. Čím více lidé vědí o svém vlastním jednání a o povaze společnosti, v níž žijí, tím větší je pravděpodobnost, že budou schopni ovlivnit vlastní život. Praktickou úlohu sociologie bychom neměli vidět jenom v tom, že pomáhá vlivným lidem a skupinám, aby činili správná rozhodnutí. Nelze vždy počítat s tím, že držitelé moci budou při svém rozhodování brát ohled na zájmy těch slabších a méně privilegovaných. Sebepoznání nám často umožňuje využívat výsledků sociologického výzkumu k tomu, abychom účinně reagovali na vládní politiku nebo navrhovali vlastní řešení. Svépomocná sdružení jako AA (Alcoholics Anonymous) nebo hnutí typu ekologických iniciativ se přímo pokoušejí o uskutečňování praktických reforem – často s nemalým úspěchem.

Úloha sociologa ve společnosti

Mnozí sociologové se jako odborníci sami zabývají vysoce praktickými záležitostmi. Lidé se sociologickým vzděláním pracují jako poradci v průmyslu nebo jako sociální pracovníci a v celé řadě dalších oblastí praktické činnosti, od urbanismu až po personalistiku.

Měli by sociologové sami aktivně navrhopat a propagovat konkrétní reformní programy a změny ve společnosti? Existuje názor, že si tato věda může zachovat objektivitu jen tehdy, jestliže sociologové sami budou ve všech mravních a politických rozepřích dodržovat přísnou neutralitu. Není však důvod se domnívat, že by vědci, kteří se neúčastní aktuálních debat, byli v hodnocení sociologických otázek nutně objektivnější než ti druzí. Navíc existuje zřejmá souvislost mezi studiem sociologie a hlasem sociálního svědomí. Každý sociologicky vzdělaný člověk si uvědomuje, že v dnešním světě existuje nerovnost, že sociální spravedlnost mnohdy pokulhává a že miliony lidí strádají. Bylo by podivné, kdyby sociologové nezažili stanoviska ke konkrétním problémům, a bylo by nelogické (a také nepraktické) jim bránit, aby přitom využívali svých sociologických znalostí.

ZÁVĚR

V této kapitole jsme si ukázali sociologii jako obor, v němž se vzdáme svého čistě osobního pohledu na svět, abychom se pozorněji podívali na vlivy, které formují náš život i život těch druhých. Sociologie jako samostatná disciplína vznikla v počáteční fázi vývoje moderní průmyslové společnosti a právě studium takových společností zůstává její hlavní doménou. Kromě toho se však sociologové zabývají také širokou škálou jiných problémů, které souvisejí s povahou sociálních interakcí a lidských společností obecně.

Sociologie není pouze abstraktní vědecký obor, ale má také významný praktický vliv na náš život. Její studium by proto nemělo být nezáživnou akademickou záležitostí. Abychom tomu předešli, musíme při něm používat svou představivost, hledat souvislosti mezi sociologickými teoriemi a konkrétními situacemi v našem vlastním životě.

Jednu z cest k tomuto cíli představuje poznání rozdílů mezi tím, co považujeme za normální v moderní západní společnosti, a způsobem života jiných skupin lidí. Mnohé vlastnosti jsou společné všem lidem na světě, ale na druhé straně jsou mezi jednotlivými společnostmi a kulturami i významné rozdíly. Některými z těchto shod a rozdílů se budeme zabývat v následujících dvou kapitolách.

2. KAPITOLA**Kultura, společnost a jedinec**